
Hoe viricentristisch is de klassieke antropologie eigenlijk?

Louise O. Fresco

1. Probleemstelling

Vanaf het begin van de jaren zeventig is in Nederland vanuit feministische hoek ernstige kritiek op de antropologie uitgeoefend. De orthodoxe benadering in de antropologie zou viricentristisch zijn, 'gecentreerd rond het denken en handelen van de man', een vertekening die vergelijkbaar is met etnocentrisme. Deze stelling werd in eerste instantie door Joke Schrijvers gelanceerd in het artikel 'Viricentrisme en culturele antropologie' (1975), en heeft daarna veel navolging gevonden. De invloed van de viricentrismekritiek beperkt zich niet tot het vakgebied van antropologen, maar is een eigen leven gaan leiden, met name bij ontwikkelingsdeskundigen. In veel kringen valt te beluisteren dat tot voor kort – meestal wordt bedoeld tot het begin van het VN ontwikkelingsdecennium in 1975 – weinig of niets over vrouwen bekend was en de wetenschap totaal geen aandacht had voor de rol van vrouwen in ontwikkeling. In dit opzicht zijn bij voorbeeld de toespraken van de vorige minister voor ontwikkelingssamenwerking, Eegje Schoo, typerend: 'During the past decade, women have become visible ... Research has been done and data has been produced. Progress is most evident in the increased understanding and articulation of a wide range and basic nature of women's problems' (Schoo 1985, 8). Omdat ook niet-antropologen, zoals ik zelf, regelmatig met dergelijke uit viricentristische kritiek voortspuitende opvattingen van beleids- en wetenschapsmensen in aanraking komen, lijkt het de moeite waard om die kritiek aan een nader onderzoek te onderwerpen. Mijn belangrijkste vraag hierbij is: hoe terecht is het verwijt van viricentrisme eigenlijk, en rechtvaardigt het veronderstelde viricentrisme dat alle klassieke antropologische studies worden afgedaan als onjuist en/of irrelevant voor vrouwen?

2. Materiaal en methoden

In de eerste plaats lijkt het me noodzakelijk een precieze omschrijving van het begrip viricentrisme te verkrijgen. Ter wille van de overzichtelijkheid beperk ik

me hier tot de kritiek die door Nederlandse feministes, en met name door Schrijvers, is ontwikkeld. Vervolgens wil ik bij een drietal antropologen nagaan in hoeverre hun werk sporen van viricentrisme vertoont volgens de door Schrijvers e.a. gehanteerde definitie, en wat dat voor gevolgen zou kunnen hebben voor een waardering van hun werk. Uiteraard is deze keuze van auteurs zeer subjectief, aangezien ik niet geïnteresseerd ben in volledigheid en representativiteit, maar alleen in illustratie van de mate van viricentrisme in drie concrete gevallen. Bij mijn keuze van auteurs ben ik ervan uitgegaan dat het verwijt van viricentrisme in ieder geval de klassieke antropologie betreft die in de periode voor de onafhankelijkheid van de meeste koloniën werkzaam waren (dus voor ongeveer 1960). Ik heb zowel antropologen die als voorlopers van het feminisme te beschouwen zijn (zoals Mead of Kaberry) als verstokte seksisten (zoals Fox) buiten beschouwing gelaten. Om enige vergelijkbaarheid wat betreft het onderzoeksterrein in te voeren, heb ik me beperkt tot Afrika, en zelfs tot savannegebieden van dat continent, zodat grote verschillen in natuurlijke hulpbronnen niet kunnen meespelen in de 'zichtbaarheid' van vrouwen (hetgeen wel het geval zou zijn als ik bij voorbeeld de Sahelzone en nomadische veehouderij erbij betrokken had). Uiteindelijk ben ik tot de volgende keuze van klassieke antropologen gekomen: A.I. Richards, S.F. Nadel en P. de Schlippe. Geen van hen staat bekend in feministische kring om haar/zijn vrouwvriendelijke standpunt. Nadel en Richards kunnen beschouwd worden als vertegenwoordigers van de klassieke 'main stream' bij uitstek, en deze combinatie biedt een extra mogelijkheid om Richards als vrouw te contrasteren met de twee anderen. De keuze voor de Schlippe die als landbouwkundige en antropoloog in koloniale dienst werkzaam was, geeft een gelegenheid om het viricentrisme te bestuderen van het ogenschijnlijke prototype van een technocraat. Van iedere auteur heb ik uitsluitend haar/zijn hoofdwerk bekeken (Richards 1939; Nadel 1942; De Schlippe 1956).

3. De Nederlandse viricentrismekritiek

Behalve een globale definitie, 'viricentristisch: gecentreerd rond het denken en handelen van de man' (Schrijvers 1975, 234), lijkt er geen duidelijke lijst met kenmerken van viricentrisme te bestaan. Schrijvers geeft wel een omschrijving (1975, 233) van de gangbare antropologische literatuur waaruit ik de volgende karakteristieken van viricentrisme gedistilleerd heb:

- er wordt weinig informatie gegeven over vrouwen, en ook in 'typische vrouwendomeinen' worden vrouwen meestal afgebeeld als 'passieve afhankelijke schepsels';
- de kennis van culturen blijft grotendeels beperkt tot de 'scheppingen van de mannelijke helft van de bevolking';

- er zijn nauwelijks ‘theoretische kaders om samenlevingen te begrijpen vanuit de visie van vrouwelijke participanten’;
- de case-studies betreffen meestal mannelijke hoofdpersonen.

Daarnaast wordt ook gepleit voor onderzoek naar ‘wat ideologisch en feitelijk de bijdragen van vrouwen en mannen zijn’ (Joke Schrijvers 1975, 235), hetgeen blijkbaar in de gangbare viricentristische antropologie niet gebeurt. Uiteindelijk, zo concludeert Schrijvers, heeft viricentrisme niet alleen wetenschappelijke gevolgen, maar ook maatschappelijke: ‘zo blijven vrouwen een achtergesteld-de sociale minderheidsgroep’. Viricentrisme is echter niet het enige waarvan de antropologie beschuldigd wordt. ‘De stap van viricentrisme naar seksisme is niet zo groot’ (Joke Schrijvers 1975, 246), en ‘mannelijke mensen hebben hun eigen sekse tot norm verheven’ (idem, 236). Viricentristisch denken is niet voorbehouden aan mannelijke onderzoekers, ook het werk van de meeste vrouwelijke antropologen blijkt doortrokken van een ‘viricentristische kijk op het leven’ (idem, 242).

Hiermee hebben we op zijn minst een aantal kenmerken waaraan eventueel viricentrisme afgemeten kan worden. Joke Schrijvers doet zelf echter nauwelijks een poging om het viricentrisme van de orthodoxe benadering daadwerkelijk te onderzoeken. Er is in dat opzicht trouwens sprake van enige onduidelijkheid. Geldt haar verwijt van viricentrisme het gehele terrein van de antropologie voor 1975, of de niet-feministische antropologie (waarbij bij voorbeeld Margaret Mead een uitzondering vormt), of uitsluitend de ‘orthodoxe’ benadering (Joke Schrijvers 1975, 234) in de antropologie? De indruk dat viricentrisme tot ongeveer 1970-75 gangbaar was, bestaat ook in meer recente literatuur. ‘Meer dan 90% van het onderzoek betreft mannen die hoofdzakelijk met andere mannen gepraat hebben’ durft Den Uyl (1977) zelfs te stellen. Een meer gedetailleerde visie biedt Hoogenboom: ‘Met de opkomst van de vrouwenbeweging begin jaren zeventig herleefde in de antropologie de aandacht voor de positie van vrouwen (...) Vrouwen werden (...) (tot dan toe) op zijn best als perifere leden van de samenleving beschreven, en vrijwel altijd in hun familierol van moeder, grootmoeder, dochter of weduwe. Op zijn slechtst bestonden ze in de analyses geheel niet’ (Hoogenboom 1983, 260). Terwijl negentiende-eeuwse auteurs als Bachofen, Lewis Morgan en Engels wel aandacht hadden voor man-vrouwverhoudingen, waren twintigste-eeuwse onderzoekers vooral bezig met empirische studies die ‘van belang (waren) voor de concrete koloniale machtspolitiek’ en ‘viel de interesse in de verhoudingen tussen de seksen weg’ (idem, 262). Weliswaar stond ‘sekse als ordeningsprincipe’ al vanaf het midden van deze eeuw in de belangstelling, maar ‘waarom dit ordeningsprincipe nadelig was voor vrouwen werd niet gesteld’ (idem). Het lijkt erop, maar ook Hoogenboom is niet erg expliciet, dat de gehele twintigste-eeuwse antropologie aan viricentrisme lijdt, met uitzondering van feministische studies van ‘de laatste tien jaar’ (idem, 263).

De tegenhanger van viricentristische antropologie lijkt de feministische antropologie te zijn, die de nadruk legt op de asymmetrische verhouding tussen mannen en vrouwen en op de activiteiten en percepties van vrouwen. De suggestie is dat feministische antropologie, in tegenstelling tot de gangbare sociale wetenschappen, garanties biedt dat in ontwikkelingsplannen aandacht besteed wordt aan vrouwen (Schrijvers 1985, 10-11).

De stelling dat het overgrote deel van de antropologie viricentristisch is, heeft bij mijn weten in Nederland nauwelijks enige serieuze kritiek ondervonden. Een uitzondering is Van der Geest (1979), die echter uitsluitend aantoonde dat de feministische antropologie zelf ook viricentristische tendensen vertoont, maar geheel niet ingaat op het veronderstelde viricentrisme bij klassieke auteurs. Over de reden voor het gebrek aan kritiek op het begrip viricentrisme, en de empirische onderbouwing ervan, wil ik hier niet speculeren (zie ook Van Wetering elders in dit nummer).

4. Resultaten: het viricentrisme van drie klassieke antropologen

Om het viricentrisme van Nadel, Richards en De Schlippe te onderzoeken heb ik zowel gelet op uitlatingen die kenmerkend zijn voor een 'rond mannen gecentreerd wereldbeeld' en die discriminerend zijn voor vrouwen, als ook op het afwezig zijn van verwijzingen naar de niet-huishoudelijke activiteiten van vrouwen. Aangezien het hier onmogelijk is om een samenvatting te geven van de betreffende publikaties, heb ik mij moeten beperken tot een aantal, noodzakelijkerwijs uit hun verband gerukte illustraties en citaten.

Alle drie de auteurs besteden uitgebreid aandacht aan huishoudelijk werk, het verwerken van landbouwprodukten, het bereiden van voedsel en andere activiteiten gericht op huishoudelijke reproductie. De Schlippe gaat zelfs zo ver dat hij de kookduur van voedsel in verschillende typen pannen vermeldt (De Schlippe, 90). Ook de produktieve taken van vrouwen in de landbouw en daarbuiten worden behandeld. Niet-huishoudelijke taken buiten de landbouw worden bij Richards slechts zijdelings aangestipt, hetgeen vooral te maken heeft met haar onderwerp – voedselconsumptie – dat bijna volledig in de huishoudelijke sfeer ligt. Zowel Richards als De Schlippe leggen een consistente belangstelling aan de dag voor de zware en dubbele arbeidsbelasting van vrouwen, en de verdeling van arbeid over de seizoenen. Arbeid wordt bij Richards gemeten in 'woman-days' (Richards, 388). In de 'work diaries' die zij van een groot aantal huishoudens heeft bijgehouden, blijft ze zich voortdurend bewust van het feit dat vrouwen altijd, ook op zogenaamde vrije dagen, huishoudelijk werk verrichten. Daarom reserveert ze het woord 'leisure' voor mannen, en gebruikt als equivalent voor vrouwen 'days without garden work' (Richards, 398-9).

Ieder van de drie studies geeft een gedetailleerde en gekwantificeerde beschrijving van (veranderingen) in de arbeidsverdeling tussen de seksen. Nadel besteedt drie subhoofdstukken aan een beschrijving van arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen in de landbouw, de nijverheid en vermarkting. De Schlippe verzet zich tegen grove generalisaties over arbeidsverdeling. Op grond van zijn omvangrijke steekproef bij de Zande (Zuid-Soedan) stelt hij dat 'the distribution of tasks is far more complicated than can be rendered by a sweeping statement, and it does not always conform to the theoretical rule accepted by the people themselves' (De Schlippe, 140). Opvallend is ook Nadels beschrijving van de zogenaamde vrije beroepen, drummers, zangers en dansers: 'Professional and family concerns are, in fact, kept strictly separate, occasionally the two overlap, and we find a woman singer and a drummer of the same company who are man and wife; but just as often a drummer has a wife and the woman singer a husband, who are not members of the company' (Nadel, 303).

Niet alleen de verdeling van arbeid wordt besproken, ook het economisch machtsverwicht tussen de seksen. De Schlippe concludeert dat 'the woman is the main economic force (...) nevertheless, she is socially in a subordinate position' (De Schlippe, 103). De vrouw is voor hem 'the smallest economic unit' en zij beheert dan ook een volledige set van veldtypen (een veldtype is een combinatie van gewasassociaties en -rotaties op ecologisch bepaalde categorieën landbouwvelden). Over het voedingspatroon van de Bemba in Zambia merkt Richards op: 'sex distinctions are not marked either. The man gets larger share of meat or any favourite relish, but there are no foods specially tabooed to women, and I do not think the inequality is any greater than that common in many working class households (in England)' (Richards, 35). Nadel gaat uitgebreid in op de economische afhankelijkheid van mannen van hun vrouwen, en de ingewikkelde economische relaties tussen leden van een huishouding. Het is gebruikelijk dat vrouwen maaltijden aan echtgenoot en kinderen verkopen (Nadel, 253). Vrouwen munten uit in het onderhandelen met hun echtgenoten en andere mannen: 'The men may not always be in a position to check the price which their wives quote to them after the sale (...) My information is that the women do not hesitate to take advantage of this lack of control' (idem). 'Nupe women are on the whole wealthier than the men. This does not mean that their financial position is entirely unaffected by the limited resources of the husband' (Nadel, 332).

Hoewel huishoudelijke groepen (en grotere verbanden, met name bij Nadel) de eenheid van analyse vormen, betekent dit niet dat daardoor het zicht op de positie en belangen van individuele vrouwen ontbreekt. De Schlippe spreekt over 'the strong tendency to separate individual responsibilities and obligations' (De Schlippe, 103) en beschrijft de eigendoms- en gebruiksrechten van vrouwen op huishoudelijke voorwerpen. Nadel, die te maken heeft met een uiterst complexe hiërarchische samenleving, ziet vrouwen niet alleen als echtgenotes en

dochters: 'The ranks and offices already discussed all belong to married women. But we have seen that they represent forms of status which women acquire in their own right, on the grounds of descent, or personal ability or both, independent of their status as wives of men who occupy this or that social position' (Nadel, 149).

De positie van in de steek gelaten vrouwen en weduwen wordt zowel door Nadel als Richards behandeld, en door De Schlippe zijdelings gemeld in verband met rechten op braakliggend land. Daarbij worden zij niet afgeschilderd als passieve slachtoffers, maar als vrouwen die zelf naar een alternatieve bron van levensonderhoud zoeken. Richards maakt bij voorbeeld uitvoerig melding van de opkomst van tijdelijke arbeidsovereenkomsten ('*ukupula* has become very common lately as one of the means by which the very large percentage of deserted wives can eke out an existence during the bad times of the year' (Richards, 145)). Daarbij worden ook rolpatronen doorbroken: in de steek gelaten vrouwen maken zelf de afrastering rondom hun velden, als ze geen man hebben om dat voor hen te doen. En: 'I saw an emancipated woman mudding the walls of her hut in stead of a man' (Richards, 383). Die omkering van rolpatronen is misschien het meest evident in Nadels beschrijving van vrijheid van handelen van vrouwelijke handelaars die lange reizen maken: 'The disappearance of all moral control of the husband over his wife, or the local community over its women, expresses itself in the sexual licence claimed by these women' (Nadel, 333).

Ook het perspectief van vrouwen zelf, en hun eigen ervaringswereld is niet afwezig. Richards probeert het ogenschijnlijk irrationele gedrag van vrouwen die geen moeite doen om te koken, hoewel ze over voldoende gierst beschikken, te verklaren, door te wijzen op de verschillende belangen die daarin meespelen (vermoedheid bij voorbeeld). Ze zet zich fel af tegen de oppervlakkige veroordeling van vrouwen die niet willen koken. 'This is the kind of situation that puzzles the European, who feels certain that with a little more effort the native woman could use her resources to better effect' (Richards, 105). De kennis en creativiteit van vrouwen worden door De Schlippe genoemd in een case-study over landbouwkundige experimenten door boeren: In 1950 a woman had broadcast cow peas, gren grams and sesame all at once through grass. Had she been impressed by the idea that the similarity between a bean patch and an 'oti-sere' (een veldtype) could make it possible to combine both together?' (De Schlippe, 220).

In hun taalgebruik vertonen deze schrijvers misschien enige sporen van wat als seksisme zou kunnen worden afgedaan. Richards spreekt regelmatig van 'housewife', De Schlippe heeft het over 'man' als hij de mens bedoelt. Het is moeilijk te beoordelen in hoeverre een opmerking als 'the Bemba woman's prestige largely rests on her power to provide porridge and relish for her male relatives and to serve it nicely' (Richards, 129), een uiting is van viricentrisme of

een beschrijving van een viricentristische maatschappij. Nadel spreekt uitsluitend over 'the farmer, he...', maar dat is dan ook meestal gerechtvaardigd omdat vrouwen nauwelijks in de landbouw actief zijn. Opvallend is dat Richards niet meer aandacht lijkt te hebben voor vrouwen dan de andere twee auteurs. Wel komt bij haar een duidelijke emotionele betrokkenheid naar voren als zij spreekt over 'the pitch of despair to which widowed or deserted women are sometimes brought at the present time, for want of male help in economic tasks' (Richards, 145).

5. Conclusie

Van passieve afhankelijke schepsels die zich uitsluitend op het huishouden richten is bij Richards, Nadel en De Schlippe geen sprake. Zij geven zeer veel gedetailleerde en gekwantificeerde informatie over vrouwen op allerlei maatschappelijke terreinen. Ook kan niet gezegd worden dat ze een beeld van een cultuurschetsen dat voornamelijk bepaald wordt door 'scheppingen van de mannelijke helft': de belangrijke thema's – landbouw bij De Schlippe, voedsel bij Richards en handel bij Nadel – betreffen bij uitstek vrouwendomeinen. Case-studies en citaten verwijzen zowel naar mannen als vrouwen. De auteurs hebben tevens oog voor de mogelijke kloof tussen de ideologische en de werkelijke bijdragen van mannen en vrouwen. Ook de visie van vrouwen, hun problemen en keuzes worden in ruime mate beschreven. In hoeverre dit echter theoretische kaders oplevert 'om de samenleving te begrijpen vanuit de visie van vrouwelijke participanten', acht ik mij niet in staat om te beoordelen. Wel lijkt me de stelling dat hun wereldbeeld 'rond mannen gecentreerd' zou zijn, volledig onhoudbaar.

Hiermee is aangetoond dat althans drie van de klassieke antropologen zeer breed georiënteerd waren, niet of nauwelijks viricentristische trekken vertoonden, en zelfs opvallend gynecentrisch zijn (excusez le mot). Uiteraard zijn er talloze tegenvoorbeelden van seksistische vrouwonvriendelijke antropologische studies te verzinnen. Deze drie case-studies bewijzen geenszins dat viricentrisme niet bestaat, maar wel dat grove, ongespecificeerde generalisaties over de klassieke antropologie ongefundeerd zijn. Dergelijke vooroordelen zijn gevaarlijk, omdat ze het zicht ontnemen op de interessante theoretische en methodologische inzichten die in het verleden zijn ontwikkeld. Door de hele klassieke antropologie in een klap van het etiket viricentrisme te voorzien, gooit de feministische antropologie het kind met het badwater weg.

Er is blijkbaar, sinds de opkomst van de feministische antropologie, een zekere blikvernaauwing opgetreden, waardoor het niet meer mogelijk is om onbevooroordeeld bepaalde auteurs te bestuderen. Daarmee loopt men het risico dat het wiel opnieuw wordt uitgevonden. De claim van feministische antropologen dat zij als eersten aandacht hebben geschonken aan 'female headed house-

holds', moederschap, de dubbele belasting van vrouwen, belangentegenstellingen binnen het gezin, de positie van gescheiden vrouwen, politieke zeggenschap en inkomen voor vrouwen, of samenwerkingsverbanden tussen vrouwen, om maar een paar actuele en modieuze thema's te noemen, blijkt niet te verdedigen. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat de kracht van Richards, Nadel en De Schlippe ligt in de zeer grote nauwkeurigheid van hun waarnemingen, hun interdisciplinaire inslag en hun volledigheid. Zonder dat ze specifiek op vrouwen gericht waren, blijken ze een waardevolle bijdrage te hebben geleverd aan onze kennis over Afrikaanse vrouwen. Misschien is nauwkeurige, onbevooroordeelde en volledige observatie het belangrijkste waaraan het veel haastig uitgevoerde studies naar de positie van vrouwen tegenwoordig ontbreekt.

Literatuur

- Geest, S. van der, Viricentrisme in de feministische antropologie. *Sociologische Gids*, 26 (1979), 13-29.
- Hoogenboom, A., Vrouwen in niet-westerse samenlevingen. In: S. Poldervaart e.a., *Vrouwenstudies. Een inleiding*. SUN, Nijmegen 1983.
- Nadel, S.F., *A black Byzantium. The Kingdom of Nupe in Nigeria*. Oxford University Press, Londen 1942.
- Richards, A.I., *Land, labour and diet in Northern Rhodesia. An economic study of the Bemba tribe*. Oxford University Press, Londen 1939.
- Schlippe, P. de, *Shifting cultivation in Africa. The Zande system of agriculture*. Routledge & Kegan Paul, Londen 1956.
- Schoo, E.M., Autonomy and integration. In: *Seminar women and development*. Vrouwenberaad Nederlandse Ontwikkelingsinstanties, Den Haag 1985, 7-15.
- Schrijvers, J., Viricentrisme en culturele antropologie. *Sociologische Gids*, 22 (1975), 233-253.
- Schrijvers, J., *Mothers for life. Motherhood and marginalization in the North Central Province of Sri Lanka*. Eburon, Delft 1985.
- Uyl, M. den, Vrouwen in het veld. In: *Vrouw in zicht! Naar een feministische antropologie*. Vrouwengroep Antropologie, Amsterdam 1977.